

поглиблення дистанції між елітною та загальнодоступною системою освіти, висока ціна вищої освіти, що обмежувало можливості його її отримання вихідцями з соціальних низів. Незважаючи на зусилля уряду, названі проблеми вдалося вирішити лише частково.

Використана література:

1. Юлина Н.С. Очерки по философии в США. XX век. М., Эдиториал УРСС, 1999.
2. Smith, Page. The Rise of Industrial America. New York, 1990.
3. Там само.
4. Westbrook, Robert. John Dewey and American Democracy. Ithaca, N.Y., 1991.
5. Радіонова І.О. Сучасна американська філософія освіти та виховання: тематичні поля та парадигмально-концептуальні побудови. – Харків: ХДПУ, 2000.
6. Appleman W. An Outline of American History. New York, 1990.
7. Appleman W. Там само.

Анотація

В статті розглядаються особливості структури системи вищої освіти США в кінці ХХ ст. В частині, розкриваються закономірності і принципи розподілу сфери освіти на державний і приватний сектори, показується динаміка залежності якості і рівня освіти від особливостей зовнішньої і внутрішньої, в частині соціальної, політики держави, обсягів фінансування освіти і т. д.

Рубан А.О.
м. Переяслав-Хмельницький

**ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ФІЛОСОФІЇ Г.СКОВОРОДИ
ТА СВІТОГЛЯДНИХ ТЕОРІЙ МИСЛИТЕЛІВ ХХ СТОЛІТТЯ**

У різні часи й епохи філософи звертались до проблеми людини, осмислювали її в дусі конкретно-історичних вимог, інтересів і потреб, відповідно до цього творили ідеал людини, який, проте, ніколи і ніде не міг бути у всій адекватності й повноті досягнутий та здійснений. У процесі пізнання світу людина завжди прагнула глибше й повніше досягнути сутність явищ, закони світовлаштування та себе саму.

Український любомудр, поет-мислитель Г.Сковорода, який уособлює в собі цілісність серця, розуму та вчинку, є зразком таких намагань.

У наш час, коли віками омріяна, багатьма поколіннями виборювана незалежна українська держава стала історичною реальністю, проблема духовного розвитку та самореалізації особистості набуває особливої актуальності. Процес становлення освіти й виховання має сприяти формуванню творчо розвинутої, духовно багаті особистості, що і є одним з головних

завдань нашого суспільства.

Актуальність обраної теми обумовлюється необхідністю всебічного осмислення соціально-філософських аспектів концепції „сродної” праці Григорія Сковороди для обґрунтування основоположних принципів і засад становлення та самореалізації творчої особистості в умовах інтенсивного розвитку національного соціокультурного простору.

У статті автор намагається осмислити на межі ХХІ сторіччя соціально-філософські проблеми підняті ще Г.Сковородою, які залишаються і сьогодні актуальними в особистісному і суспільному житті.

Філософські погляди Григорія Сковороди осмислені та глибоко розкриті у працях Д.І.Багалія, Ю.Я.Барабаша, М.С.Возняка, І.П.Головахи, П.І.Житецького, І.В.Іваньо, І.П.Стогнія, Д.І.Чижевського, В.І.Шинкарука та інших.

Грунтовний аналіз проблем, пов'язаних з духовністю у творчості Г.Сковороди, останнім часом здійснили М.Братасюк, І.Захара, М.Сич, Т.Силаєва, М.Скринник.

Специфіку людської діяльності, основи творчої, „сродної” праці у філософії мислителя аналізували Г.І.Волинка, Т.А. Каплан, Ф.М.Медвідь, Ю.О.Федів та інші.

Питання впливу „філософії серця” Г.Сковороди на подальший розвиток вітчизняної філософії, в центрі якої знаходиться проблема людського буття у світі, розглядається такими авторами, як С.Вільчинська, Н.Добрянська, В.Костенко, Д.Слободянюк та ін.

Антропологічний поворот у сучасній філософії призводить до утвердження ідеї неповторності та багатомірності сутності людини і людського буття, зорієнтовує на творче самовираження, самоствердження особистості у світі.

Такий підхід вимагає по-новому осмислити глибинні традиції української духовної культури, визначальні характеристики яких, зокрема, були закладені і сформовані у вченні Григорія Сковороди.

Філософсько-антропологічний підхід до аналізу законів життєдіяльності людини зосереджує увагу на закономірностях осягнення людиною себе як істоти духовної, та на закономірностях усвідомлення свого місця людиною, як індивідуальною істотою. Ці закономірності характеризують співвідношення свободи людини і соціальної необхідності, реалізуючись у смисложиттєві закони, якими людина керується у своїй діяльності. Вони утворюють ядро духовного світу людини, в якому, як у мікрокосмі, відображається її зовнішній світ – суспільство, і відбувається гармонізація взаємозв'язку особа – суспільство [1, 443]. У

Г.Сковорода самопізнання є осмисленням людиною себе, мікрокосму з макрокосмом. Або, осягнення себе, людини як істоти особливого роду, що пов'язана з Богом та є духовною. Саме ця духовність у нього як краплина, у якій віддзеркалюється макрокосм природи і суспільства, або ж за Сковородою – Бог.

Жити за законом людини і водночас Бога, – говорить він, – значить жити відповідно до власної справжньої натури. Під нею Григорій Сковорода розуміє спорідненість до певної діяльності. Внаслідок чого самопізнання вже не зводиться до усвідомлення себе як істоти роду людського, основою якого є духовність, а конкретизується до розуміння індивідуальних особливостей. Тим самим закон існування людини індивідуалізується і постає законом існування саме цієї людини з властивою їй спорідненістю. Взаємоузгодження цих спорідненостей становить основу суспільного закону.

Смисложиттєва природа законів єдності мікро- та макрокосму у Г.Сковорода стає предметом аналізу протягом всього життя. Він зазначає, що жити людині за законами людського буття, значить знайти себе, своє місце серед інших живих істот, жити за власною натурою. Цією натурою у нього є духовність.

На відміну від своїх попередників, Григорій Сковорода не просто роздумує над проблемою духовності, а висуває ідею серця як центру внутрішнього світу людини, який визначає її індивідуальність. І така ж по суті роль серця відводиться в філософії П.Юркевича, де серце – сама людина. Можна стверджувати, що саме Г.Сковорода був попередником П.Юркевича, а його „філософію серця” розглядають як продовження і подальший розвиток однієї з найсуттєвіших рис української філософії, традиції української духовності [9,70]. Виявляється це в спробі осмислити буття та світу, філософської антропології, – ставлення людини до Бога й універсуму [13, 94-97]. П.Юркевича вважають продовжувачем ідей Г.Сковорода, а його філософія близька світоглядом, неоплатонічними традиціями (ідея безумовного початку, нескінченного, невимірного, вічного абсолюту, що витворює все багатство природи, формує її прояви).

У роботах „Серце и его значение в духовной жизни человека, по учению слова Божия”, „Из науки о человеческом духе”, „Мир с ближним как условие христианского общения”, „Идеї” автор розробляє філософсько-антропологічну концепцію, в якій охоплює широке коло проблем духовності, а саме, особливості духовного життя: 1. критичне відношення духу до свого власного емпіричного стану, властивість вимірювати те, що є, тим, що повинне бути, – тобто властивість жити і розвиватися під ідеєю; 2. знання про „Я” як основу

душевних явищ. Ці особливості означають, що людина розвивається під ідеєю істини: фактичний, дійсний стан зовнішнього і внутрішнього буття вона підводить під ідею належного, істинного, під метафізичні категорії і загальні закони. Людина ставить свою діяльність і свій розвиток під ідеал, її буття визначається координатами ідеалів, їх „силовим полем”. Людському духові відкривається метафізична сутність речей – за явищем, випадковим, фактичним людина здатна вбачати істинно суще, загальне, причини, основи. Серце в нього як осереддя душевного і духовного життя людини. Бо тільки в ньому початок вчинків, прагнень та бажань людини. Серце – це „стани душі напівсвідомі і несвідомі”, це все те, що за порогом свідомості. Ідея Бога в глибинах людського „Я”, тобто в серці людини.

Погляд на роль серця як осередку духовного життя людини П.Юркевич протиставляє поширюваному в філософії просвітництва підходу, який ототожнює духовну діяльність із розумовою, і на цій підставі спираючись на дані фізіології, психології, вважає органом духовної діяльності голову (У Г.Сковороди серце – не орган тіла) [4, 149].

Вчення Г.Сковороди і П.Юркевича, незважаючи на різні завдання філософії, звертають увагу людини на засади некінченного в її скінченності, на зосередження у них вищих сил і запрошують відкрити в собі цю духовну скарбницю, як людина віднаходить себе через духовність свого народу.

„Філософія серця” Г.Сковороди вплинула на розвиток „філософії всеєдності” В.С.Соловйова, який формувався під впливом П.Юркевича та увібрав в себе частину духовності українського народу. Його філософську систему називають „філософією любові”, тому, що з любові в нього виростає вся багатоманітність та складність внутрішніх і зовнішніх соціальних зв’язків.

Самоствердження і відновлення цілісності особистості здійснюється через взаємодоповнення в любові, коли індивідуальне життя знаходить свою власну нескінченність в поєднанні з іншими. Любов є подолання егоїзму, самоствердження через самозаперечення, перенесення особистого життєвого центру з самого себе на іншого, конкретне і життєве пізнання ідеальної сутності іншої людини [11, 87].

Визначальною рисою, яка єднає ці два вчення (Сковороди та Соловйова), є їх антропоцентризм. Спільними також є їхні джерела – Платон і неоплатоніки, Плотін, патристика, містика... Однак найголовнішим джерелом була Біблія, Святе письмо. Характерно, що в центрі уваги залишаються моральні проблеми [5, 102].

В.В.Зеньковський також цікавиться проблемою „серця”. Однак він

наголошує на роздвоєнні сердечної духовної сфери (внутрішня боротьба добра і зла в людині), реальний, первинний суб'єкт свободи не співпадає з серцем, він діє глибше духовної сфери, глибше свідомості – автор відділяє поняття глибинного „Я” людини і „серця”. „Таємниця людини полягає, таким чином, – стверджує В.Зеньковський, – не в самій лише структурі її, не тільки в динаміці її життя, але в задачі, яку дана людина покликана вирішити через своє життя, щоб стати перед Богом, – інакше кажучи, таїна людини скривається в її хресті” [6,144-148].

Б.П.Вишеславцев у праці „Серце в християнській та індійській містиці” розкриває суть християнського розуміння людини і „серця” в християнстві – абсолютний, граничний центр особистості, істинне „Я”, найглибша сутність, справжня потаємна самість людини [2, 55-62].

На розбіжності поглядів щодо тлумачення понять у Вишеславцева, Зеньковського, які визнають, що істинне „Я” – такий граничний центр особистості, який глибший свідомості і власне духовної сфери, і саме це глибинне „Я” є первинним суб'єктом свободи, наголошує Л.М.Олексюк. Але якщо у В.В.Зеньковського серце розглядається як духовна сфера людини, то Вишеславцев відрізняє серце від душі, розуму, духу, від свідомості, взагалі, вважаючи, що серце „глибше і центральніше, ніж психологічний центр свідомості і душевно-духовної сфери, пов'язуючи його з несвідомим, таємничим, незбагненим, абсолютним, нескінченним, вічним...” [11,88].

С.Л.Франк у вченні про людину бачить розуміння її внутрішнього світу як особливого роду реальності, яка для людини є первинною, більш ваговою і важливою, ніж емпірична реальність. Все зовнішнє і об'єктивне існує для людини і має значення для неї лише у його відношенні до внутрішньої реальності „Я” [12, 298-299]. Автор зазначає, що в надчуттєвому досвіді поєднується гранична іманентність з трансцендентністю: живе, безпосереднє, інтимне переживання ідеальної, трансцендентної реальності [12, 233-253]. Так досягається повне, адекватне „сердечне знання”, істина серця [12, 190, 272]. „Людина по своїй природі належить до двох світів – до Бога і до світу; її серце є точкою схрещення двох цих сил” [12, 208].

Релігійний філософ і політичний діяч І.О.Льїн, ідеї „філософії серця” бачить такими, які можуть стати основою духовного оновлення людини та культури. Він стверджує в своїй концепції, що істинну сутність людини становить дух, духовність, глибинне духовне начало. А дух для нього, це справжня реальність, найдорогоцінніша для людини, що достовірно дається їй в досвіді духовного переживання [7, 307].

Ці ідеї знайшли своє відображення і в західноєвропейській філософії. Так, на думку Ясперса: „Пізнай себе – це не є вимога спізнати в дзеркалі, чим я є, але вимога сподіятися, щоб я став тим, чим я є. Я знаю: я є тим, чим я стаю”; Марсель розуміє самопізнання як заклик бути вірним собі, заклик із наших глибин стати тим, чим ми назовні не є. „Я пізнаю себе, перевершуючи моє дане Я”. На думку Левеля, самопізнання – це сила „творити себе, причому він визначає душу як самотворення”. Роман Ігарден стверджує, що філософів випередив поет Р.М.Рільке, який найчіткіше добачив творче значення всіх людських діянь.

„Філософія серця” та психоаналіз – це філософські вчення, що мають за мету допомогти людині знайти новий погляд на світ і „повноцінне існування” чи „буття”. Це, згідно з Фроммом, є рух від стану „ненаситності” у всіх можливих аспектах буття, заснованого на принципі „мати”, до такого способу існування, де метою стає повнокровне буття, щастя.

У сучасній філософії використовується ідея Г.Сковороди про те, що саме індивід повинен знайти себе, той момент у взаємодії його як мікрокосму з макрокосмом історії й природи, який реалізується як єдність мікро- і макрокосму конкретної індивідуальності. Реалізація індивідом смисложиттєвих законів полягає через пошук і залучення себе до спорідненої діяльності. Адже все у світі повинно займати своє місце, бути в гармонії з ним. Через внутрішню гармонію людина несе в світ радість, щастя та любов, розвивається сама і піднімає на сходинок вище навколишню дійсність. Такий спосіб життя людини виявляє любов не тільки до себе, але й до цілого світу. А поява людини є ключем до зростання досконалості його.

Виразний персоналізм та духовний інтроспекціонізм християнського досвіду в Україні (пізнання Бога через зосередження і духовне самозаглиблення), як зазначає Роман Кісь надає особистості особливої ваги та глибини, особливої гідності та шляхетності духа окремої людини у її бездоганній сутності. І саме таке духовне бачення добудовує особу до „повного” духовного зросту Христового, до найвищого ідеалу духовної досконалості [8, 160].

Притаманне європейському гнозису наставлення на самопізнання було властивим для українців з їхнім засадничо персоналістичним та інтравертованим менталітетом. А справжня сутність людини – всередині нас: „Исторгнуть из себя адекватное самому себе – вот гениальность!” [3, 19].

Таким чином, питання в „філософії серця”, підняті Г.Сковородою, знайшли продовження та підтримку багатьма мислителями, посідали значне

місце в суспільно-політичній та філософській думці, виражали духовну сутність свого народу та співзвучні національному духу. Це безцінний скарб, на який спираються мислителі в сучасному суспільстві. Отже, „філософія серця” не може обмежуватись рамками релігійно-філософського вчення, в центрі якого знаходиться християнський символ „серця”. Вона являє собою самобутню філософсько-антропологічну систему поглядів на людину, її природу, сутність.

Вже достатньо наголошено на різноманітності, багатстві та оригінальності сквородинівської думки, Г. Сковорода є справді предтечею. Він зумів випередити свій час і своїх сучасників. Але всього цього недостатньо для того, аби визначити його місце у духовному житті України. Відомий український етнопсихолог Яким Ярема у своєму відборі репрезентативних особистостей українського народу підкреслює особливу важливість Сковороди (поряд із Вишенським, Гоголем і Шевченко) [14]. З погляду одного з наших найкращих сучасних публіцистів М. Шлямкевича, серед українців можна навіть визначити певний тип „сковородинівської людини” [10]. Цей вираз, що набрав статусу поняття, був схвалений також О.Кульчицьким. Таким чином, узагальнюючи наведені судження, можна констатувати, що Г.Сковорода є справжнім виразником українського менталітету та духовності, тобто української душі як такої. Для Я.Яреми Г.Сковорода є (очевидно у символічному сенсі) персоніфікацією українського народу: „Сковорода відображає український народ у його найголовніших рисах тією мірою, якою цей народ, як і Сковорода, байдужий до зовнішніх земних благ, що сприймаються ним лише як театральні лаштунки його повсякденних бідувань та принижень, не прагне земної могутності; цей народ більш схильний до споглядання і внутрішнього емоційного життя, а не до зовнішньої активності; його думка спрямовується до ідеалу моральної краси і щастя у вічності; естет і співець своїх великих печалей, він є, однак, суворим суддею і безкомпромісним супротивником злих сил і зовнішньої реальності, тобто є вічним революціонером. Саме такою була поведінка Г.Сковороди і всього українського народу – протягом століть” [14].

Кожна національна філософія, як і культура в цілому, має своїх найкращих представників, що виражають своєрідність та дух нації. В українській філософії таким виразником є Григорій Сковорода, який жив і творив в добу великої руїни, політичного занепаду держави. Дух народу втілюється у постать мислителя і пророка. Саме з козацького роду вийшов великий мислитель, щоб збудити поневолений народ до боротьби за свою незалежність.

В його філософії виразно виявились основні риси української світоглядної ментальності такі як, „сродність” людині всього світу, зорієнтованість на

неповторне людське існування, гармонійна єдність мікро- та макросвіту, „серце всьому голова”.

Відчутно звучить у нього тема людського серця, людської душі, працю над якою він вважав найголовнішою: працювати над самим собою, відбудовувати господарство душі, робити ревізію у власній душі, виганяти з неї всяку черствість, сонливість, байдужість, всяку бездіяльність і темряву. Він прагнув знайти джерело душевного спокою, рівноваги і гармонії життя. А бачив він його в „сродній праці”, тобто праці, яка відповідає природним нахилам, здібностям людини.

Мислитель, спираючись на погляди своїх попередників, виражає індивідуальне бачення світу, надає йому оригінальної форми та пристосовує до національного ґрунту України. Сьогодні Григорій Сковорода актуальний для нас тим, що проблема людини, духовності в його творчості займає особливе місце. Це була епоха просвітництва, яка намагалась змінити своє буття за допомогою розуму.

Філософія Г.Сковороди привертає увагу людини до пізнання себе як мікрокосмосу, який є образом і подобою макрокосмосу: через самопізнання своєї суті пізнати суть світу. Ідея „сродності”, діяльнісного самовизначення виводить до ідеї самоздійснення як змістового мотиву існування людини в світі. Підтвердженням цьому є життєвий шлях філософа.

У результаті проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Філософське осмислення суспільних проблем, відтворена теоретична основа діалогу між мислителями різних епох, в центрі яких перебувала проблема сутності людини, пізнання нею самої себе та навколишнього світу, взаємодія „макросвіту” та „мікросвіту”, проблема відповідності природних здібностей людини до її суспільної діяльності знайшло своє відображення у їх творах, відіграло важливу роль у суспільно-культурному житті даного періоду та сприяло побудові концепції „сродної” праці Григорія Сковороди.

Гуманістична та морально-етична проблематика, що займала центральне місце у філософських вченнях мислителів українського просвітництва, знайшла продовження, розвиток і найповніше вираження у філософії Г.Сковороди, вчення якого стало концентрованим відображенням суспільного буття XVIII ст. і увібрало в себе найважливіші положення філософії того часу.

2. Вчення Г.Сковороди охоплює широке коло світоглядно-філософських проблем – метафізику, гносеологію, антропологію, етику, практичну філософію (педагогічні погляди, педагогіка життєтворчості). В основі вчення лежить концепція „сродної” праці, що зводить воедино різні його аспекти. Принцип

„сродності” в діяльності є принципом відповідності вищому, розумному і справедливому началу (Богу), що визначає сенс людського існування.

„Сродна” праця, що відповідає природним нахилам та здібностям, приносить людині веселість духу, насолоду, веде до самовдосконалення та душевного спокою. „Сродна” праця становить сутнісну основу особистісного буття, світоглядного, смисложиттєвого самовизначення, самореалізації та творчої діяльності людини.

3. Пізнання – це складний і неспинний діалог людини з собою і своїми можливостями (самопізнанням), також діалог зі світом, у якому все має певні норми та правила. Причому пізнання природного світу опосередковане діалогом людини з собі подібними, суспільним пізнавальним процесом. Воно є своєрідною формою єдності особистого і суспільного упорядкування хаосу буття. Це процес, який супроводжує весь життєвий шлях людини, бо постійна взаємодія двох натур мікрокосмосу породжує рушійну силу розвитку особистості, сприяє постійному її вдосконаленню. Заклик філософа пізнати та удосконалити в собі все найкраще і здійснюється у відповідності з підходом Г.Сковороди до питання про людину та її місце в суспільстві. Самопізнання у Григорія Сковороди виступає як інтелектуальний процес, що веде до знання та розуміння, процес реального наближення людини до Бога шляхом заглиблення у себе. В результаті чого змінюється сама людина та знаходить сенс свого буття, складову своєї діяльності.

4. Філософія – це сфера, де реалізується потреба самопізнання духу народу, де відбувається усвідомлення найзагальніших духовних потреб людини, нації, народу. Тому осмислення філософської спадщини відіграє важливу роль в контексті національної історії, національного відродження нашого суспільства. Філософія Г. Сковороди, зокрема концепція „сродної” праці, справила визначальний вплив на подальший розвиток вітчизняної гуманістичної філософії, насамперед самобутньої „філософії серця” – філософсько-антропологічної системи поглядів на людину, її світ на основі проблеми людського буття. „Філософія серця”, що відображає традиції українського філософствування і розвивається на ґрунті православного християнства та національної духовної культури, заклала основу для подальшого осмислення духовної сутності людини в українській і російській філософії.

Використана література:

1. Бойченко І.В. Філософія історії: Підручник. – К.: Знання, 2000.
2. Гаврюшин Н.К., Б.П.Вишеславцев и его „философия сердца” // Вопросы философии. – 1990. –

№ 4.

3. Гарин И.И. Пророки и поэты. – М.: Терра, 1992. – Т. 1.
4. Горський В.С. Історія української філософії. Курс лекцій. – К.: Наук. думка, 1996.
5. Добрянська Н. Від „філософії серця” до „філософії вседності” // Г. Сковорода в духовному житті України. – Тернопіль, 1994.
6. Зеньковський В. Принципы православной антропологии // Русское зарубежье в год тысячелетия крещения Руси. – М.: Столица, 1991.
7. Ильин И. Путь к очевидному. – М.: Республика, 1993.
8. Кісь Р. Аксиологічна школа „персоналізм” – пневмоцентризм – перфекціонізм” і наше повернення у духовну Європу // Спадщина Г.Сковороди. – Львів: Світ, 1996.
9. Лук М.І. Етичні ідеї в філософії України другої половини ХІХ-поч. ХХ ст. – К.: Наук. думка, 1993.
10. Микола Шлямкевич. Загублена українська людина. – New York, 1954.
11. Олексюк Л.М. Духовні почуття у світопереживанні особистості: Дис... к.ф.н. – К., 1994.
12. Франк С. Духовные основы общества. – М.: Республика, 1992.
13. Юркевич П. Мир з ближніми як умова християнського співжиття // Філософська і соціальна думка. – 1992. – № 10.
14. Яким Ярема. Українська духовність в її культурно-духовних виявах // Перший конгрес української педагогіки. – Львів, 1935, 1938.

Аннотація

В статье рассматривается философско-антропологический подход к анализу законов жизнедеятельности человека, который по новому анализирует глубокие традиции украинской культуры, главные аспекты которых были заложены в трудах Григория Сковороды.

Сасімова В.В.
Інститут педагогіки і психології
професійної освіти АПН України

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

Мета цієї статті полягає в тому, щоб проаналізувати розвиток професійної освіти юристів Великої Британії з урахуванням історичних, соціальних та суспільних факторів, які мали вплив на неї.

В період Середньовіччя, велика суспільно-політична криза охопила Західну Європу і зумовила заміну рабовласницького ладу феодалізмом, падіння Західної Римської імперії і виникнення варварських королівств. Германські племена, від нападу яких у 410 році впала Римська імперія, не мали ні власної оригінальної писемності, ні школи. В цей час сформувався християнський ідеал виховання особистості, головним завданням якого було культивування чеснот, постійне внутрішнє самовдосконалення та наслідування Христа. Церква епохи раннього Середньовіччя широко проповідувала аскетизм, суть якого полягає у